

Eräs episodi staattiselta 1980-luvulta

Raja on ollut tärkeä avainsana tutkimuksessa 1990-luvulta alkaen. Monien alojen tutkijat ovat olleet erityisen kiinnostuneita valtioiden rajoista. Vielä 1980-luvulla ainakin poliittisen maantieteen edustajien mielestä rajatutkimus sopi lähinnä vanhakan-
taisille, empiirisesti suuntautuneille tutkijoille. Maailma oli vakaa ja myös rajat ajateltiin staattisiksi linjoiksi, jotka erottivat toisistaan ”valtasäiliöitä”, valtioita.

Tulin rajatutkimuksen pariin 1980-luvun puolivälin jälkeen toisesta suunnasta: aluemaantieteilijänä, jota kiinnosti territoriaalisuus ja kysymykset siitä mitä alueet ovat ja miten ne syntyvät ja ilmenevät sosiaalisessa toiminnassa sekä yhteisöjen kontrollissa. Rajan käsite on tärkeä avain kaikkiin edellisiin kysymyksiin. Suomessa ei ollut juurikaan tutkittu rajoja yhteiskuntatieteellisesti, joten haasteet olivat melkoisia. Aiemmin historioitsijat olivat pohtineet vanhojen rajojen sijaintiongelmia. Myös rajatutkimuksen teoriaperusta oli vielä 1980-luvulla kansainvälisestikin katsoen melko ohut. Yhteiskunta- tai kulttuuriteoriaa ei juuri hyödynnetty, vaikka identiteetti ja toiseus olivatkin nousemassa muotiteemoiksi. Poikkeus oli antropologia, jossa rajat olivat olleet jo aiemmin kiinnostuksen kohteena. Aihetta olivat sivunneet myös eräät sosiologian klasisikot.

Yhteiskuntatutkimus on aina kontekstuaalista ja yhteiskunnallisten olosuhteiden välittämää. Suomalaiselle tutkijalle tämä merkitsi 1980-luvulla käytännössä sitä, että itäraja oli suljettu, ”tabu”. Rajavyöhykkeellä haastatteluja tekevän tutkijan tuli saada lupa rajavartiostosta. Ulkomaalaiset tarvitsivat luvan suojelupoliisilta. Myöhemmin lainsäädäntö ja itse vyöhykekin ovat jossakin määrin muuttuneet.

Sen verran harvinaista rajatutkimus tuolloin oli, että aikani itärajaa tutkittuani sain keväällä 1988

soiton Lontoon suurlähetystöstä lehdistöneuvos Lasse Lehtiseltä. Asia koski työn alla olevaa dokumenttia. Muuan Nigel Hamilton oli ottanut lähetystöön yhteyttä, sillä hän halusi ottaa Suomen itärajan mukaan *Frontiers*-nimiseen dokumenttisarjaan, jossa miljoonille TV-katsojille esiteltäisiin kahdeksan rajaseutua eri puolilta maapalloa. Suomessakin tarvittiin opasta, joka etsisi haastattelukohteita rajaseudulta ja auttaisi käytännön asioissa. Tieto käynnissä olevista Värtsilä-tutkimuksista oli ilmeisesti mennyt suurlähetystöön englantilaistutkijoiden kautta.

Hamilton saapuikin pian Suomeen ja kehui vuo-
laasti tehneensä kiitettyjä elämäkertadokumentteja. Kuvausryhmäkin saapui pian ja suojelupoliisi kirjoitti sille kaiketi ensimmäisen ulkomaalaisille annetun luvan kuvata suljetulla rajavyöhykkeellä. Lakia piti kuitenkin noudattaa ja Neuvostoliiton suuntaan ei saanut kuvata – siitäkään huolimatta, että glasnostin hengessä kuvauksia tehtiin myös rajan toisella puolella. Haastateltiin sitten Värtsilässä kameran kanssa paikallisia asukkaita – tietysti täytetty karhu kainalossa – ja ihmeteltiin me-
noa Ison Karhun naapurissa. Toiminta hiljaisessa periferiassa näytti tympäisevän suurkaupungin hullinaan tottunutta kuvausporukkaa ja kamerat kääntyivät tämän tästä kiellettyyn suuntaan. Sitten ryhmä lähti muihin itärajan kohteisiin eikä asiasta kuulunut aikoihin mitään. Olin vuoden päästä toisella puolen Suomea va. professorina, kun silmiini sattui kaupassa iltapäivälehdessä lööppi. Se kertoi englantilaisten tekemästä Suomen idänsuhteita vääristelevästä rajadokumentista. Koska edelleen elettiin neuvosto-aikaa, kävi sellainenkin mielessä, että taitaa jäädä kauan odotettu virkanimitys valtakunnan päämieheltä signeeraamatta. Sisäsivulla muistelen Lasse Lehtisen vähätelleen dokumentin merkitystä tyyliin ”come on, Eurooppa on muuttumassa ja

suomettuminenkin on syytä jättää taakse”. Näinhän pian kävikin. Nimityskirjakin saapui pian allekirjoitettuna.

En ole nähnyt dokumenttia, mutta Peter Taylor, englantilainen poliittisen maantieteen guru, sanoi sitä onnettomaksi. Ostin myöhemmin Englannista alehintaan rajasarjan pohjalta tehdyn kirjan. Siellä Hamilton kertoo ”neljän miljoonan asukkaan Suomesta”, jonka rajaan kätkeytyviä salaisuuksia ”viikinkimäiset”, ”pitkät ja sinisilmäiset suomalaiset” ja ”velttoviiksiset, ylipainoiset, pyöreäkasvoiset” neuvostorajavartijat piilottelevat. Ensiksi mainitutkin toimivat artikkelin mukaan KGB:n asialla. Tämä oli lisäksi ”kaikkien suomalaisten tiedossa, mutta vain harvat heistä olivat sen valmiita myöntämään”. Kuvauksien täytetty eläinkin oli kirjan mukaan ”Neuvosto-karhu” – lieneekö ollut passi mukana ampumatilanteessa.

Dokumentin tekijöiden harmiksi rajaseudulta puuttui ilmeisesti kaikki se jännitys, jota he ennakoita rajaan liittivät. Niinpä dokumenttiin tarvittiin potkua lisää, ja sitähän kylmän sodan retoriikasta ja suometumisesta oli edelleen ammennettavissa. Toisaalta kirjoitus kuvaa kaikkine piikkeineen myös rajaan liitettyjä tabuja, stereotyyppioita ja suomalaisia neuvostoaajan itesesensuuria, jonka on täytynyt näyttää ulkomaalaisten silmin varsin erikoiselta.

Tämän episodin jälkeen on tapahtunut paljon. Idän ja lännen vastakkainasettelun romahtaminen, kiihtyvä globalisaatio ja Euroopan integraatio johtivat siihen, että rajatutkimusta tehtiin pian käytännöllisesti katsoen kaikkialla maailmassa, myös Suomessa ennen muuta itärajalla. Maantieteilijät, sosiologit, antropologit, historioitsijat, politologit ym. etsivät kilvan uusia näkökulmia rajatutkimukseen. Euroopassa kiinnostuttiin rajat ylittävistä yhteistyöstä ja alueellistumisesta. Erilaisia instituutteja alkoi nousta kuin sieninä sateella. Samaan aikaan business-gurut, kuten Kenichi Ohmae, vakuuttelivat, miten rajat ovat menettäneet merkityksensä talouden virtojen luonnehtimassa maailmassa ja miten kansallisvaltiotkin tulisivat joutumaan romukoppaan. Koko joukko globaaleja kaupunkoja ja verkostoja tarkastelevista tutkijoista näyttää nielaiseen Ohmaen retorisen syötiin, mutta rajatutkijoista tuskin kukaan: huhut rajojen kuolemasta ovat olleet selvästi liioiteltuja.

Maailmassa on yhä enemmän rajoja. Runsaat

300 valtioiden välistä maarajaa merkitsevät sitä, että nationalismiin polttoaineeksi on tarjolla ainakin 600 rajoihin liittyvää, yleensä sankarivainajien hurmeella kyllästettyä kertomusta – vähintään yksi molemmin puolin rajaa. Tutkimusta tehdään enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Tiedämme, että rajoilla on erilaisia merkityksiä. Ne ovat valtion politiikan teon, territoriaalisen kontrollin ja identiteettipolitiikan välineitä yhtä hyvin kuin lainsäädännössä, diplomatiassa ja akateemisessa kielessä manifestoituvia diskursseja. Sen sijaan, että rajat sijaitisivat ainoastaan rajaseudulla tai kartalla, ne ”työntyvät” syvälle valtioiden alueellisiin valtarenkenteisiin ja diskursseihin. Sama koskee muitakin rajoja. Esimerkiksi puheet Euroopan linnoituksesta – ilmaus jota jo Himmler käytti! – ja niihin kontastoituva ajatus Unionin laajentumisesta ja uusista rajoista pakottaa miettimään rajoja uusilla tavoilla.

Näyttää siltä, että rajatutkimukselle on käynyt niin kuin muillekin nopeasti muotiin tulleille soveltaville tutkimusalueille. Vaikka paikkasidonnaisia, sinänsä tärkeitä empiirisiä tutkimuksia tehdään jatkuvasti, rajatutkijoiden on entistä vaikeampaa löytää tieteellisessä mielessä uutta markkinoilla, jotka ovat jo paljolti saturoituneet. Tästä syystä empiirisen tutkimuksen suuntaajana tarvitaan myös teoreettista pohdintaa. Vain tätä kautta on mahdollista löytää omaperäisiä näkökulmia, joissa konkreettinen rajaseutujen todellisuus ja yleisemmät kysymyksenasettelut kohtaavat.

A n s s i P a a s i

Kirjoittaja on Oulun yliopiston maantieteen professori, joka on tutkinut mm. Suomen ja sen alueiden sosiaalista rakentumista ja ko. territorioiden identiteettiä, alueen teoriaa ja alueen muuttuvia merkityksiä sekä territoriota ja rajoja poliittisessa maantieteessä.